

4/2010

СУЧАСНІ ІНФЕКЦІЇ

ТЕМА НОМЕРА

Нагальні проблеми інфектології
та спроби їх вирішення

УДК: 378.661(477-25):616.9:061.25

ДО 85-РІЧЧЯ КАФЕДРИ ІНФЕКЦІЙНИХ ХВОРОБ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ О.О. БОГОМОЛЬЦЯ

А.В. ШКУРБА

*Національний медичний університет імені А.А. Богомольця**ключові слова:***історія, інфекційні хвороби, медичний університет,
кафедра інфекційних хвороб**

28 жовтня 2010 року виповнилося 85 років кафедрі інфекційних хвороб Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. Кафедра пройшла славетний шлях до цього, і ми хочемо згадати, що передувало створенню кафедри, які проблеми вирішували викладачі кафедри протягом її існування, які долали труднощі та перешкоди, які мали здобутки й перемоги.

У середні віки класичну медичну освіту в Україні здобути було неможливо. Тому молодь була змушена отримувати її в університетах європейських країн — Польщі, Чехії, Італії, Німеччини, Франції. Важливими центрами навчання для вихідців з України стали відомі провідні медичні навчальні заклади — Краківський, Празький, Падуанський, Болонський, Тюбінгенський, Фрейбургський університети, знаменита Сорбонна. У XVII столітті тільки в Падуанському університеті навчалися сотні юнаків з нашої країни. З приєднанням більшої частини країни до Московського царства центри підготовки лікарів поступово перемістилися до Москви, Дерпта та Санкт-Петербурга.

Однак створення нових суспільних та економічних відносин, умови життя в країні, часті повальні епідемії інфекційних хвороб вимагали все більшої кількості високоосвіче-

них лікарів, які не могли постачати наявні заклади медичної освіти Російської імперії. Із руйнацією Києво-Могилянської академії центр наукової та навчальної роботи переходить у нововідкритий з 1805 року Харківський університет, який був, однак, не в змозі забезпечити потреби в освічених фахівцях. Тому указом сенату від 8 листопада 1833 року було засновано Київський університет, в якому схвалювалося відкриття двох факультетів — філософського та юридичного, а поява медичного відкладалася на непевне, невизначене майбутнє.

На цей час на територіях Російської імперії, до складу якої була включена значна частина українських земель, спалахували численні епідемії чуми, холери, черевного, висипного та поворотного тифів, сибірки. Але навіть і тоді, коли епідемії йшли на спад, мешканці країни нездужали на "звичні болесті", "буденні хвороби" — натуральну віспу, дифтерію, скарлатину та чималу кількість інших нерідко смертельних недуг, які зустрічалися в Україні того часу. Величезною була нестача лікарів, а особливо тих, що мали б підготовку у запобіганні інфекційним захворюванням. Громадськість усе голосніше ставила питання про необхідність широкого розвитку медичної освіти. Ректор Київського

університету М.О. Максимович, визначний український громадський діяч, натураліст, історик та фольклорист, не раз піднімав питання про започаткування медичного факультету в Київському університеті перед радою професорів університету, місцевою та центральною владою. Все це призвело до відкриття медичного факультету вже в 1841 році, хоча "усмотреніє" царя тривало аж 7 років.

Медичному факультету випало стати не тільки кузнею медичних і наукових кадрів, але й поважним науковим медичним центром Російської імперії. Тодішня царська влада планувала зробити цей київський факультет єдиним осередком вивчення медицини для півдня імперії. Добором кадрів для кафедр займався тимчасовий медичний комітет при міністерстві освіти. Величезна заслуга у формуванні професорського складу медичного факультету належала славетному хірургу М.І. Пирогову. Першим професором медичного факультету ще задовго до відкриття його 7 грудня 1840 року був призначений відомий хірург В.А. Караваєв. На початку 1841/1842 учбового року почалися заняття на медичному факультеті Київського університету.

З моменту утворення медичного факультету провідні його спеціалісти приділяли значну увагу в підготовці майбутніх лікарів проблемам інфекційної патології. На той час фаховий розподіл тільки зароджувався, тому на всіх прикладних кафедрах викладалися елементи інфекційної патології. За "Высочайше утвержденным расписанием болезней", прийнятим у 1862 році, виділялися 74 нозологічні одиниці хвороб, серед яких тільки 20 було інфекційних. Але ж провідною масовою патологією була саме інфекційна. Епідемії в Україні і навіть Києві виникали щороку, а то й декілька разів на рік. Тому учені-медики, лікарі того часу надзвичайно багато уваги надавали вивченню особливостей та закономірностей інфекційної патології. Такі відомі вчені, як професори Ф.С. Цицурін, М.І. Козлов, О.П. Вальтер, Ф.Ф. Мерінг викладали у своїх дисциплінах окремі положення стосовно інфекційних хвороб, боролися проти епідемій повальних хвороб. Так учень С.П. Боткіна та І.М. Сеченова професор В.Т. Покровський, який очолював кафедру факультетської терапії, багато уваги приділяв саме інфекційній патології, викла-

даючи студентам закономірності розвитку інфекційного процесу, диференційну діагностику тифів. Він особисто вів активну боротьбу з епідеміями тифу, одним з перших зауважив, що поворотний тиф є самостійним захворюванням, а не різновидом черевного та висипного. У 1877 році, очолюючи боротьбу з тифозною епідемією в Києві, вчений трагічно помер від висипного тифу у віці лише 38 років... Професор-патологоанатом Г.М. Мінх знайшов численні патоморфологічні зміни в організмі при багатьох інфекційних хворобах. Він встановив, що кишкова та легенева форми сибірки мають єдине походження, вивчав чуму, проказу. Ризикуючи своїм життям, професор Г.М. Мінх впорскував собі кров хворих поворотним тифом, щоб довести, що вона інфікована. Йому спільно з О.О. Мочутковським належить пріоритет у встановленні заразності хворих на паразитарні тифи. Всесвітньо відомим є завідувач кафедри лікарської діагностики Ф.А. Леш, який багато працював саме в галузі інфекційних хвороб. Він уперше в світі виявив у випорожненнях і описав збудника амебіазу, вивчав лямбліоз, холеру.

Значна захворюваність населення, в тому числі і на інфекційні недуги, вимагала збільшення лікарняного фонду. У першій половині XIX століття в Києві було лише 2 лікарні — військовий госпіталь та Кирилівська лікарня, яка швидко трансформувалася на богоугодний заклад, та кілька невеликих відомчих медичних закладів. Створена в 1844 році скромна факультетська клініка не вирішила проблему забезпечення лікарняними ліжками міста. Однак настійливі неодноразові клопотання університетського керівництва, професорів клінічних кафедр, і навіть самого М.І. Пирогова були марними, хоча з роками необхідність у відкритті ще однієї міської лікарні для госпіталізації перш за все інфекційних хворих та повноцінних університетських клінік ставала все більш спішною. Тому з 1844 року безперервно порушувалося питання про спорудження лікарні для підготовки лікарів, яка б, до того ж, організаційно взяла на себе функцію координації боротьби з інфекційними та соціальними хворобами. Але пройшло немало років, поки досить тяжка епідемія холери, яка вибухнула в Києві в 1872 році, стала, нарешті, останнім поштовхом, завдяки

якому 10 жовтня 1873 року Київська міська Дума, заслухавши спеціальну санітарну комісію, постановила — для будівництва міської лікарні придбати за 17 тисяч рублів землю майже в центрі Києва на Шовковичній горі. На той час ця ділянка була далеко від житлових будов і відповідала всім правилам для забудови інфекційної лікарні. Лікарню в первинному накресленні запроєктували побудувати ізольованими дерев'яними будівлями та бараками загальною місткістю всього на 127 ліжок.

23 листопада 1875 року відбулося освячення міської лікарні імені цесаревича Олександра. Відбувся перший прийом хворих поки що на 65 ліжок. У наступні роки зводили на пожертвування членів громади дерев'яні та кам'яні павільйони. Однак пройшло ще багато років, поки лікарня стала базою для клінік медичного факультету. Вирішення цієї проблеми і тоді гальмувалося через постійні непорозуміння між адміністрацією лікарні та клінік.

З часу відкриття лікарня була постійно перевантажена. Прибуття полонених турків на початку 1878 року спричинило в Києві епідемію черевного, висипного та поворотного тифу. Саме інфекційна патологія була ведучою ті роки. Так, у 1894 році у лікарні функціонувало вже 300 ліжок, отримало допомогу 3520 хворих, з яких 644 були з інфекційними хворобами. В річному звіті Олександрівської лікарні за 1895 рік зверталась увага на термінову необхідність зведення особливого корпусу для інфекційних хворих, адже епідемічний барак на 40 ліжок, який уже існував у лікарні, використовувався як загальноінфекційне та гнійно-хірургічне відділення. В ньому одночасно розміщували хворих на дифтерію, скарлатину, віспу, висипний тиф, сибірку із врахуванням лише статі. Надавалися пропозиції побудувати ще 2 бараки для інфекційних хворих по 20 ліжок на випадок епідемії. Оскільки запасних приміщень не було, для хворих на холеру, яка спалахнула в місті наприкінці XIX століття, пристосували 4 терапевтичні бараки. Стан лікарні був надзвичайно сутужним, ймовірність внутрішньолікарняного зараження інфекційними хворобами і туберкульозом велика. Навесні майже вся обслуга розбігалася, підбирати нову було складно, зважаючи на дуже тяжкі умови праці. В інфекційних бараках перебували

хворі з різними інфекціями, ніякого розмежування їх не було. Тому родичі захворілих, ознайомившись з нелюдськими умовами для своїх близьких, забирали їх додому, що сприяло поширенню інфекцій.

У Києві продовжували постійно спалахувати епідемії, тому міський голова, до речі, доктор медицини Василь Проценко, звернувся в листопаді 1901 року до декана медичного факультету університету професора М.А.Тихомирова з проханням відкрити спеціальні курси для лікарів для ознайомлення з особливостями діагностики, лікування та профілактики чуми. Більшість професорів погодилися з необхідністю таких курсів. Уже 19 листопада курси розпочали свою роботу. Лекції в приміщенні університету читали відомі професори В.К. Високович ("Бактеріологія та патанатомія чуми"), В.П. Образцов ("Симптоматологія чуми"), В.Д. Орлов ("Історія чуми та санітарні заходи проти неї"). Але не було такого навчального підрозділу на факультеті, який би зміг взяти всю повноту викладання вчення про інфекційні хвороби.

Тоді міська Дума виділила 10 000 рублів на поліпшення санітарних умов у місті. Однак цього було замало. Починаючи з 1904 року, місто щороку боролось з епідеміями: 1904 рік — висипний тиф; 1905 — знову висипний тиф, віспа; 1906 — поворотний тиф; 1907 — знову поворотний тиф, холера, черевний тиф, скарлатина; 1908 — поворотний та висипний тифи, холера, скарлатина; 1910 — холера, скарлатина, дифтерія. Лише холерну епідемію 1908 року в Києві вдалося досить швидко ліквідувати завдяки завідувачу кафедрою патологічної анатомії В.К. Високовичу, який встановив водне походження епідемії, виявив збудник у дніпровській воді та полях зрошення. Після виконання його рекомендацій — відмовитися від дніпровської води та перейти на колодезну — вдалося швидко ліквідувати епідемію.

Поступово мало місце зростання кількості неінфекційних відділень та клінік. У 1910 році Олександрівська лікарня була вже на 600 ліжок, з яких тільки 110 було інфекційних. За цей рік у ній лікувалося 14 770 хворих, з яких 2784 було інфекційних (322 — на туберкульоз). Саме тоді головний лікар Олександрівської лікарні знову запропонував збудувати окрему інфекційну лікарню на 300 ліжок, як це було зроблено в

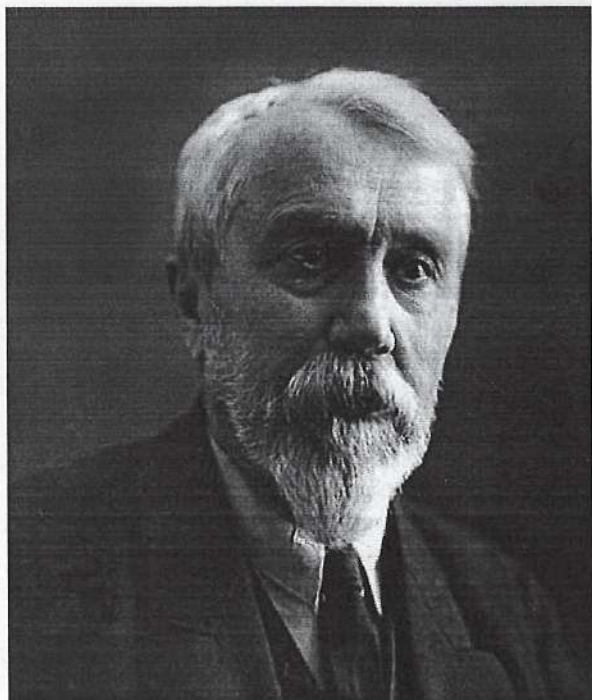

Фото 1. Феофіл Гаврилович Яновський

Москві та Петербурзі, однак ця пропозиція не була підтримана (до речі, і до цього часу в столиці України відсутня інфекційна лікарня). В 1912 році на території Олександрівської лікарні було зведено сортувальне відділення на випадок появи в Києві чуми, а з жовтня 1914 року воно стало відділенням для хворих на холеру.

Товариство київських лікарів, яке було організоване ще в 1840 році та об'єднувало найбільш прогресивних лікарів та найкращих викладачів медичного факультету, регулярно приймало активну участь у ліквідації численних епідемій. Так професор Г.Г. Брюно, який був чудовим гінекологом та з 1913 року завідував кафедрою акушерства та гінекології, в 1894 році під час епідемії холери в Україні та Києві боровся з нею в якості звичайного лікаря інфекційного бараку. Звеличилися героїчною працею під час епідемій паразитарних тифів, холери, інших гострозаразних хвороб члени Товариства професори О.Д. Павловський, В.Т. Покровський, Г.М. Мінх, В.К. Високович, Ф.Г. Яновський. Саме з їх ініціативи та під керівництвом професорів медичного факультету у 1894 році виникло Київське товариство боротьби із заразними хворобами. З ініціативи професора О.Д. Павловського, який керував кафедрою хірургічної патології і терапії, за підтримки Товариства боротьби з заразними хворобами, створена одна з перших у Росії пастерівська станція,

яку він очолив, а в 1896 році — Бактеріологічний інститут, збудований на благодійні кошти, де він був першим директором та керував відділом сироваток. О.Д. Павловський тривалий час працював в інституті Пастера в Парижі, після чого його пристрастю стала бактеріологія: Під його безпосереднім керівництвом розроблена протихолерна (1893), протистрептококова (1894) і вперше в Російській імперії створена і застосована протидифтерійна сироватка (1895), а також сироватка проти правця.

Вже в 1892 році відомий лікар, знаний викладач **Феофіл Гаврилович Яновський** (фото 1) почав читати приват-доцентський курс, а по-суті, перший курс інфекційних хвороб, який називався "Клиническая микроскопия и бактериология". Він першим розпочав в Україні цілеспрямовані дослідження з бактеріологічної діагностики інфекційних хвороб. Тоді ж Ф.Г. Яновський видав фундаментальну наукову працю "Про значення бактеріології в діагностиці і терапії внутрішніх хвороб". Він став активним пропагандистом індивідуальної та суспільної профілактики туберкульозу. Вчений у 1899 році захистив докторську дисертацію на тему "До біології черевнотифозних бацил". І не дивно, що вперше це зробив саме він. Працюючи одночасно завідувачем інфекційним та терапевтичним відділеннями Олександрівської лікарні, він чи не найкраще розумів значення для лікаря підготовки з інфекційної патології. Будучи видатним лікарем-гуманістом, він притягував до себе талановиту молодь, створивши відому київську терапевтичну школу. Його учнями були В.Х. Василенко, Б.Є. Вотчал, В.М. Іванов, Б.С. Шкляр, Ф.Я. Приймак та багато інших відомих вчених та лікарів.

Постійно вируючі епідемії призвели до того, що група провідних професорів медичного факультету, серед яких були В.Г. Високович та В.П. Образцов, 15 січня 1901 року поставили перед керівництвом медичного факультету університету питання про створення самостійної кафедри заразних хвороб. На цю заяву вони отримали таку відповідь: подання про відкриття кафедри інфекційних хвороб є передчасним. Позиція університету щодо негативної відповіді на пропозицію не зовсім зрозуміла, зважаючи на ту епідемічну ситуацію.

На початку ХХ століття Україна займала одне з перших місць в Європі за кількістю померлих від інфекційних хвороб. За 1900 — 1924 роки в Україні було зареєстровано 24 333 148 випадків інфекційних хвороб, не враховуючи азійську холеру (з 1905 по 1914 роки — 76 579 випадків). Це було не в останню чергу пов'язано з тими соціально-економічними катаклізмами, які потрясли нашу країну на той час: революція (1905 — 1907), Перша світова війна (1914 — 1918), бої якої розгорнулися саме на території України, громадянська війна після Жовтневої революції (1918 — 1921) та наступна економічна розруха. Особливо поширеним у той час був черевний тиф (показник 41,2 на 100 тис. населення), висипний тиф, кульмінація якого в Україні спостерігалася у 1920 році — 24,6 на 100 тис. населення. Всі ці роки лютувала натуральна віспа: показник захворюваності коливався від 7,45 у 1900 році до 9,8 у 1916 році, 13,7-14,2 в 1920 — 21 роках. Показник захворюваності на туберкульоз легень у Київській губернії становив 5760! Холера перетворювалася на звичайне захворювання. Навряд чи ці дані можна вважати остаточними, зважаючи на соціально-економічні катаклізми, що потрясли країну. Дані про інфекційну захворюваність наведені в таблиці 1.

У період після 1917 року до початку 20-х років вища медична освіта в Україні зазнавала суттєвих організаційних змін, пов'язаних перш за все із зміною влади. В 1919 році Наркомпрос УРСР відмінив посади ректора та проректора, їх функції були передані призначеним комісарам. Тоді ж відбулося приєднання всіх існуючих медичних шкіл у Києві до університету, доступ до вищої, в тому числі й медичної, освіти став соціально обумовленим і обмеженим, причому первинна освіта вже не мала значення. В кінцевому підсумку у 1921 році було утворено Київський медичний інститут.

У 1921 році Ф.Г. Яновський очолив кафедру факультетської терапії і відразу почав читати курс інфекційних хвороб. Їх актуальність на той час уже не вимагала ніяких доказів. Про поширення інфекційних хвороб свідчить те, що у 1922 році в Україні було затверджено 42 950 лікарняних ліжок: соматичних — лише 12 158, а інфекційних — 15 000! Це сприяло виділенню інфекційних хвороб у самостійну дисципліну поки що в межах курсу внутрішніх хвороб. 28 жовтня 1925 року на засіданні правління Київсько-

го медичного інституту за ініціативи Ф.Г. Яновського було прийнято доленосне рішення про організацію окремої кафедри "інфекційних недуг", а тимчасове виконання обов'язків керівника було доручено професору **Максу Мойсейовичу Губергрицу** (1886 — 1951) (фото 2), який одночасно завідував ще й кафедрою спеціальної патології і терапії.

Першими співробітниками кафедри 28 грудня 1925 року були призначені: старшим асистентом — Б.Я. Падалка, молодшими асистентами — О.П. Матвеев та Г.І. Хоменко. Головною клінічною базою кафедри на довгі роки стало відділення для інфекційних хвороб на території Олександрівської лікарні (яка стала іменуватися тоді лікарнею імені Жовтневої революції), побудоване в 1901 році. Лекційний курс на новій кафедрі розпочався 26 січня 1926 року, практичні заняття — в квітні цього ж року. Уже з 1928 року на кафедрі почав успішно працювати студентський науковий гурток.

Фото 2. Макс Мойсейович Губергриц

У 1927 році за особистим поданням професора Ф.Г. Яновського завідувачем кафедри інфекційних недуг стає його талановитий учень, приват-доцент кафедри факультетської терапії **Анатолій Матвійович Зюков (1886—1953)** (фото 3).

Він народився в 1886 році в Полтаві в сім'ї інженера-механіка та домогосподарки. В 1906 році після закінчення гімназії поступив на медичний факультет Київського університету. В 1911 році він закінчує медичний факультет із званням "лекаря с отличием". У 1912 році А.М. Зюков почав працювати в клініці лікарської діагностики, проте в 1914 році був мобілізований до армії, де перебував на посаді молодшого лікаря піхотного полку. Під час бойових

Фото 3. Анатолій Матвійович Зюков

дій він перехворів на тяжку форму черевного тифу. На передовому краї війни він зрозумів значення інфекційної патології, яка безпосередньо впливала на наслідки військових дій — у структурі санітарних втрат інфекційні хвороби переважали над бойовими втратами.

У 1918 році повернувся до Києва і почав працювати ординатором у терапевтичній університетській клініці. В 1920 році його, як і багатьох інших, у порядку трудової повинності направили працювати в лікарні на станції Чирській, звідки він повернувся до Києва лише в 1924 році. А.М. Зюков став працювати старшим асистентом у факультетській клініці під керівництвом Ф.Г. Яновського і дуже швидко отримав курс приват-доцента з хвороб обміну речовин. Він тривалий час працював у цій клініці над проблемою ниркової патології і став відомим завдяки своїм досліджен-

ням ураження нирок при грипі під час лиховісної пандемії іспанки, яка в світі забрала життя приблизно 80 мільйонів людей. У 1927 році за фундаментальну працю "Обмін води в організмі" А.М. Зюкову був присвоєний вчений ступінь доктора медичних наук. Після смерті Ф.Г. Яновського він одночасно з кафедрою "інфекційних недуг" завідував кафедрою фармакотерапії протягом 1928/29 учебного року. Учитель заповів своєму учню й половину квартири.

З 1935 року А.М. Зюков одночасно завідував кафедрою інфекційних хвороб в інституті удосконалення лікарів, працював консультантом клінічної бази Інституту експериментальної біології та патології, яким у ті роки керував академік О.О. Богомолець. У 1936 році кафедра інфекційних хвороб КМІ отримала додаткову клінічну базу в 1-й міській інфекційній лікарні, розташованій на території Києво-Печерської лаври й розрахованій на 220 ліжок.

Під керівництвом А.М. Зюкова проводилося цілеспрямоване вивчення патогенезу, діагностики та удосконалення лікування найбільш поширених того часу інфекційних хвороб — черевного та висипного тифу, дизентерії, гельмінтозів. На кафедрі в 1936 році вперше обґрунтовано та запропоновано використання для лікування скарлатини, дизентерії, черевного тифу донорської крові. В той час було підготовлено 3 доктори наук, одному з них, майбутньому професору Г.І. Хоменку видатну працю "Лікування бациллярної дизентерії" Вчена Рада оцінила як докторську дисертацію без необхідності попереднього захисту кандидатської. У період з 1927 по 1953 роки під керівництвом професора А.М. Зюкова були захищені більше 20 дисертацій, видана низка монографій, при-

Таблиця 1

РІЧНИЙ ЗВІТ О КОНТИНГЕНТІ ХВОРИХ В ІНФЕКЦІЙНОМУ ВІДДІЛЕННІ
ЗА 1917–1919 РОКИ

НАЗВА ХВОРОБ	ВСЬОГО ХВОРИХ	ЛЕТАЛЬНІ НАСЛІДКИ	ЛЕТАЛЬНІСТЬ У %
ВИСИПНИЙ ТИФ	4061	484	10,68
ПОВОРОТНИЙ ТИФ	4138	96	2,32
НАТУРАЛЬНА ВІСПА	750	193	25,73
СКАРЛАТИНА	1153	165	14,31
ДИФТЕРІЯ	1223	115	9,4
ЕПІДЕМІЧНИЙ ЦЕРЕБРОСПІНАЛЬНИЙ МЕНІНГІТ	73	33	45,2
ХОЛЕРА	297	138	46,46
ДИЗЕНТЕРІЯ	845	168	19,88
ЧЕРЕВНИЙ ТИФ	2905	385	13,26
СИБІРКА	254	23	9,0
БЕШИХА	632	70	11,07

свяченим важливим проблемам інфекційних хвороб — "Кишкові інфекції", "Скарлатина", "Грип", "Гельмінтози людини", "Паразитарні тифи", "Дизентерія". Перший підручник "Гострі інфекційні хвороби та гельмінтози людини" (1941) для студентів медичних вузів був написаний А.М. Зюковим та його талановитим сподвижником Б. Я. Падалкою.

Розширювалося коло студентів, які вчилися на кафедрі. В 1935 році на кафедрі навчалося 930 студентів різних факультетів. Проводилася широка консультативна робота в Києві, на периферії. Кафедра надавала серйозну допомогу місцевим органам охорони здоров'я в протиепідемічних заходах. У цей час на кафедрі працювало вже 8 співробітників — професор, доцент та 6 асистентів.

Друга світова війна прийшла до нас у червні 1941 року і вже в липні постало питання про евакуацію Київського медичного інституту спочатку до Харкова, а в подальшому й до Челябінська, де була зовсім відсутня навчальна база. Проте далеко не всі професори вирушили в евакуацію. Значна кількість професорів та викладачів залишилась у місті, серед яких були й А.М. Зюков, Б.Я. Падалка, які змушені були зостатися через поважний вік та загострення хронічних хвороб.

В окупованому Києві особливим наказом гауляйтера України Еріха Коха всі вищі учбові заклади, за винятком медичного та ветеринарного, були ліквідовані. Тому почав діяти так званий "Полімедікум", до викладання в якому була залучена переважна більшість професорів та викладачів, які залишились у місті. Працювали викладачами й А.М. Зюков та Б.Я. Падалка. Наприкінці грудня 1941 року А.М. Зюков перейшов на кафедру пропедевтики терапії, завідування кафедрою інфекційних хвороб перейшло до доцента О.П. Матвєєва.

Продовжувала працювати й лікарня імені Жовтневої революції, яка тепер називалась Перша міська клінічна лікарня. У власноручно написаних спогадах Анатолія Матвійовича читаємо: "Красивая и уютная клиника имела теперь жалкий вид; через забытые фанерой окна в палаты проникала зимняя стужа, колебля тусклое пламя коптилок; замерзшие краны давно уже перестали давать воду и переполненные нечистотами уборные издавали нестерпимое зловоние. Сами стены когда-то нарядного помещения покрылись грязными кап-

лями испарений, и, казалось, плакали о своей судьбе. На койках, скорчившись от холода, подложив под голову штаны или куртку, стонали в тифозном бреду укрытые шинелями русские военно-пленные.

Среди этого мрака, вони и холода, в грязных халатах, натянутых поверх шуб и пальто, как тени двигались работники "клиники". Они были голодны, истерзаны морально, еле держались на ногах, заражались сыпным тифом, но честно исполняли свой долг и не покидали своего поста.

О питании больных никто не заботился. Немецкое командование распорядилось отпускать в больницы только воду, но и ее не было в достаточном количестве. По временам у дверей появлялись какие-то за-снеженные женские фигуры, они привозили детские саночки, заваленные тряпьем — отсюда доставались ведра, доверху наполненные горячим пшеничным супом с картошкой. Это была дань милосердия Приорки и Куреневки, дань неведомых патриотов, единственная возможность хотя как-нибудь накормить больных.

Таков был общий вид инфекционной клиники "Полімедікума". Чтение лекций было запрещено, разрешалось проводить занятия "у постели больного" группами, но никак не более 10 человек за раз". За час існування цього учбового закладу через клініку пройшло близько 100 студентів. Уже влітку 1942 року керівництво "Полімедікуму" було заарештовано, подальша їх доля невідома, а в жовтні 1942 року цей ВУЗ припинив своє існування, хоча у вересні було зроблено черговий набір студентів.

3 квітня 1942 року Жовтнева лікарня була переведена на вул. Бульварно-Кудрявську, 25/27 (Кадетське шосе, 24), де було розгорнуто 950 ліжок за всіма профілями, а на її місці відкрито німецький шпиталь. Інфекційну клініку розмістили на Кловському узвозі в приміщенні дитячої заразної лікарні. Однак уже в грудні 1943 року, незабаром після звільнення Києва від фашистів, було поновлено роботу лікарні за її постійною адресою. На той час у лікарні було розгорнуто 600 ліжок, серед яких 110 ліжок в інфекційному відділенні. Інфекційним відділенням керував **професор Б.Я. Падалка**.

Київський медичний інститут, евакуйований до Челябінська, працював у надзвичайно складних умовах. Працював єдиний факультет, який готував лікарів для фронту

за скороченою (3,5 року) програмою. Кафедра інфекційних хвороб розташувалася в бараку однієї із заводських лікарень. Клініка мала 75 ліжок, свою лабораторію. Завідувачем кафедри було призначено доцента Н.В. Сергєєва, доцентом — професора Певзнера з Смоленська. Одразу після звільнення Києва медичний інститут повернувся і вже 13 грудня 1943 року відновив навчання. З першого дня відкриття медичного інституту Анатолій Матвійович був призначений завідувачем відразу 2 кафедр — факультетської терапії та пропедевтичної терапії. Лише з жовтня 1944 року він знову очолив свою рідну кафедру інфекційних хвороб, якою керував до самої смерті.

Цей період був одним із найскладніших за час існування кафедри. Періодично один з корпусів (клініка на той час була розташована в двох корпусах лікарні імені Жовтневої революції) забирали для розміщення хворих на сифіліс, передавали кафедрі госпітальної терапії, кафедрі дитячих інфекцій. У підсумку в клініці залишилось 65 ліжок в одному корпусі. На цій базі проводилося навчання студентів трьох факультетів. Не дивлячись на високий авторитет А.М. Зюкова, керівниками міста недооцінювалося значення кафедри інфекційних хвороб у підготовці лікарів.

Одразу після звільнення міста А.М. Зюков, як медичний експерт, входить до складу комісії зі встановлення та розслідування злочинств німецько-фашистських загарбників, очолюваної М.С. Хрущовим. Разом з відомими літераторами, академіками П. Г. Тичиною, М.Т. Рильським, професорами Я. І. Півовонським, Ю. Ю. Крамаренко, Н. А. Шепелевським А. М. Зюков працює в Бабиному Яру, Дарниці, Сирецькому таборі та інших місцях масових поховань закатованих радянських громадян. За висновками комісії, під час німецької окупації в Києві було розстріляно та отруєно, за наближеними даними, понад 195 тисяч в'їськовополонених та мирних жителів.

Не дивлячись на труднощі, продовжувалась наукова робота. В 1947 та 1951 роках було перевидано підручник з інфекційних хвороб. Багато років використовувався підручник А.М. Зюкова для медичних училищ. Доцент О.П. Матвєєв у 1948 році вперше в Україні детально вивчив і описав клінічні прояви нової інфекційної хвороби — пароксизмального рикетсіозу. В 1949

році аспірант О.С. Сокол захистила кандидатську дисертацію і перейшла на роботу в НДІ інфекційних хвороб на посаду молодшого наукового співробітника. В 1951 — 1953 роках докторант кафедри О.С. Сокол виконала оригінальні дослідження з вивчення особливостей дії серцево-судинних засобів при інфекційній патології, після чого керувала кафедрою інфекційних хвороб у Чернівецькому медичному інституті (1953 — 1962 рр.).

А.М. Зюков та його співробітники деякий час працювали за сумісництвом в Науково-дослідному інституті епідеміології та інфекційних хвороб, який у перші повоєнні роки було створено в Києві. До речі, це був перший у країні інститут цього напрямку медицини. Науковим керівником відділів, що розробляли проблеми захворювань дихальних шляхів і черевного тифу, став А.М. Зюков. Викладачі кафедри внесли значний вклад у становлення клінічних відділів, першими співробітниками клінічних відділів стали учні А.М. Зюкова, вихованці кафедри. Наприкінці 1953 року А.М. Зюков тяжко захворів і був змушений припинити читати лекції. 13 грудня 1953 року внаслідок чергового інфаркту міокарда А.М. Зюкова не стало. Перу А.М. Зюкова належить 68 наукових праць.

Тимчасово виконуючим обов'язки завідувача кафедрою був призначений доцент О.П. Матвєєв, однак новий 1954/55 учбовий рік кафедра інфекційних хвороб зустріла під керівництвом вибраного за конкурсом професора Б.Я. Падалки (1883 — 1964).

Борис Якович Падалка (фото 4) народився в 1883 році, в 1908 році закінчив фізико-математичний факультет Петербурзького університету, а в 1912 році — медичний факультет Московського університету. Вихованець київської терапевтичної школи, він з першого дня існування працював на кафедрі інфекційних хвороб Київського медичного інституту. Вже в 1930 році він стає доцентом, читає лекції студентам педіатричного факультету. В 1936 році Б.Я. Падалка отримує ступінь кандидата медичних наук. У 1938 році доцента Б.Я. Падалку обирають професором кафедри інфекційних хвороб 2-го київського медичного інституту, де він продовжував працювати до самої війни. В 1940 році він захищає докторську дисертацію "Лікування черевного тифу". В повоєнний час Б.Я. Падалка був обраний завідувачем кафедри

Фото 4. Борис Якович Падалка

інфекційних хвороб Київського інституту удосконалення лікарів.

Б.Я. Падалка відрізнявся винятковою здатністю виділяти з розмаїття клінічних симптомів найбільш патогномонічні. Цей період у житті кафедри характеризувався поглибленим вивченням клінічних ознак найбільш поширених інфекційних хвороб та розробкою новітніх методів їх діагностики та лікування, що знайшло відбиток у дисертаційних працях співробітників кафедри. За час від 1954 до 1961 року під керівництвом Б.Я. Падалки було захищено 9 кандидатських дисертацій. Учень Бориса Яковича професор В.А. Постовіт у подальшому очолив кафедру інфекційних хвороб у Ленінградському педіатричному інституті, став автором багатьох цікавих монографій. Ще один учень Б.Я. Падалки професор Д.Ф. Кириченко багато років завідував кафедрою інфекційних хвороб у Вінницькому медичному інституті. Активна наукова, педагогічна та лікувально-консультативна робота сприяла зниженню захворюваності та летальності при багатьох інфекційних хворобах. За ініціативи Бориса Яковича Падалки при МОЗ України була створена проблемна комісія з вивчення вірусного гепатиту. Він уперше здійснив широкомасштабні дослідження патогенезу так званої хронічної дизентерії, узагальнивши їх у монографії "Дизентерія" (1955). Всупереч пануючій точці зору (яка, до речі, лише в останній час втратила свій вплив), доведено неправомочність цьо-

го терміну, шигельоз однозначно визначено як гостру інфекційну хворобу з можливим тяжким перебігом. При відсутності повторного зараження вивільнення організму від збудника відбувається найближчими днями чи тижнями, що має принципове значення у боротьбі з шигельозами на основі загальногігієнічних заходів. Вчений також описав своєрідний звуковий феномен при перкусії в правій пахвинній ділянці при черевному тифі, який у сучасній літературі носить його ім'я.

Б.Я. Падалка, як і А.М. Зюков раніше, прикладав великі зусилля до поліпшення оснащення кафедри, що мало вдавалося, та до розширення клінічної бази, що теж було, на жаль, безрезультатним. Після закінчення 1961/62 учбового року професор Б.Я. Падалка на 80-му році життя вийшов на пенсію, а в 1963 році його не стало.

З 1962 року кафедру очолила учениця А.М. Зюкова професор *Олександра Семенівна Сокол* (1919 – 2001) (фото 5).

За 27 років її роботи колектив кафедри зберіг та розвинув традиційний науковий напрямок, приділяючи особливу увагу вірусним інфекціям. Вивчаючи природні захисні та пристосувальні реакції організму, О.С. Сокол, у 1969 році запропонувала спосіб лікування неускладненого грипу та інших гострих респіраторних вірусних інфекцій, який набув широкого визнання в країні. Продовжуючи вивчення клінічних особливостей та вдосконалення методів діагностики і лікування найбільш поширених інфекційних хвороб, під її керівництвом були виконані 6 докторських та 35 кандидатських дисертацій, за її участю видано 7 монографій, опубліковано більше 160 наукових праць. Вихованці кафедри продовжили свою наукову роботу в інших Вузах та наукових установах країни. Професор Т.Т. Чорна очолила кафедру інфекційних хвороб у Харківському медичному інституті, професор П.М. Козюк – у Полтавському стоматологічному інституті, професор А.Д. Вовк працювала завідувачем клінічного відділу в НДІ епідеміології та інфекційних хвороб.

За цей період значно зміцніла матеріальна база кафедри – було збудоване нове інфекційне відділення за індивідуальним проектом, аудиторія, учбові кімнати. Клінічна база збільшилась до 120 ліжок, що дозволило поліпшити клінічну підготовку студентів і лікарів. О.С. Сокол протягом 20 років очолювала правління ТОВА-

Фото 5. Олександра Семенівна Сокол

риства інфекціоністів України, чим сприяла підвищенню професійного рівня лікарів та становленню інфекційної служби в країні. У 1983 році їй було присвоєно звання Заслуженого діяча науки УРСР.

У липні 1989 року О.С. Сокол вийшла на пенсію, а завідувачем кафедри була обрана вихованка Київського медичного інституту і кафедри Жанна Іванівна Возіанова. В період завідування кафедрою Жанною Іванівною була значно підвищена значимість проблеми інфекційних хвороб в Україні та у навчальному процесі. Кафедра перейшла до складу вченої ради І медичного факультету, підкреслюючи таким чином той факт, що це самостійна потужна лікувальна кафедра. У той же час вивчення інфекційних хвороб було значно розширене на всіх факультетах, на інший рівень піднялося викладання предмета, який увійшов, як повноцінна складова частина, до державного іспиту з внутрішніх, інфекційних та професійних хвороб. За цей період кафедра серйозно займалася проблемою вірусних гепатитів, грипу, невідкладної інтенсивної допомоги інфекційним хворим. Клініка кафедри на час епідемії дифтерії стала головним науково-методичним центром в Україні, створивши ґрунтовні рекомендації з

лікування цієї хвороби, що стала певною мірою і однією з причин зниження захворюваності на цю хворобу в країні. У цей період чималі заслуги Жанни Іванівни перед українською медициною та наукою були відзначені присвоєнням їй звання Заслуженого лікаря та Заслуженого діяча науки і техніки України. Професор Ж. І. Возіанова була обрана академіком Національної академії медичних наук України. Жанною Іванівною була створена ґрунтовна тритомна праця "Інфекційні та паразитарні хвороби", яка швидко завоювала широку популярність у широких колах медичної спільноти не тільки в Україні, але й за кордоном. Окремі розділи цієї праці до цього не мали аналогів у навчальній літературі, зокрема розділи диференціальної діагностики, невідкладних станів при інфекційних хворобах. За цю фундаментальну працю автора було нагороджено Державною премією України в галузі науки і техніки. Жанна Іванівна була призначена головним редактором часопису "Сучасні інфекції". Вона створила свою наукову школу, при її науковому консультуванні було захищено 6 докторських дисертацій, а під науковим керівництвом Жанни Іванівни було успішно виконано 16 кандидатських дисертацій. У липні 2005 року Ж.І. Возіанова передала завідування кафедрою кандидату медичних наук, доценту Печінці Анатолію Михайловичу, залишившись професором-консультантом кафедри. Вона й дотепер продовжує передавати свій величезний досвід викладачам кафедри та студентам. Тоді ж через певні причини кафедра примушена була залишити свою багатолітню базу в Олександрівській лікарні.

Входження України до європейського навчального простору, нові засади педагогічного процесу, реалії економічного розвитку диктували необхідність нагальних змін на кафедрі. З вересня 2009 року кафедрою інфекційних хвороб стала завідувати учениця Жанни Іванівни, доктор медичних наук доцент Голубовська Ольга Анатоліївна. І дотепер кафедра веде боротьбу за повернення своєї бази в Олександрівській лікарні, проводячи інтенсивний навчальний процес та навіть наукові дослідження з проблем вірусних гепатитів та інтенсивної терапії інфекційних хвороб у дуже складних умовах, встигаючи при цьому ще й надавати величезну лікувальну допомогу багатьом хворим. Кафедра не опускає рук, ми сподіваємося на краще...

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркас М. М. Історія України-Русі. Київ, вид. "Вища школа", 1993, 414 с.
2. Аронов Г.Ю., Пелешук А.П. Легенди і бувальщина київської медицини (люди, факти, події, документи). Київ, вид. "Століття", 2001, 304 с.
3. Архівні матеріали кафедри.
4. Макаренко І.М., Полякова І.М. Біографічний довідник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (1841 – 2001). Київ, вид. "Століття", 2001, 208 с.
5. Микитась В.Л. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ, вид. "Абрис", 1994, 288 с.
6. 150 лет Киевскому медицинскому институту (под ред. Е.И. Гончарука и др.), "Здоров'я", 1991, 264 с.
7. 160 років Національному медичному університету імені О.О. Богомольця. Київ, вид. "Століття", 2001, 368 с.

***

УДК: 378.661(477-25):616.9:061.25

A.B. Shkurba

**К 85-ЛЕТИЮ КАФЕДРЫ ИНФЕКЦИОННЫХ
БОЛЕЗНЕЙ НАЦИОНАЛЬНОГО
МЕДИЦИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
А.А. БОГОМОЛЬЦА**

В работе изложены данные про зарождение инфектологии как науки на медицинском факультете Киевского университета, завершившееся образованием самостоятельной кафедры инфекционных болезней в Киевском медицинском институте 85 лет назад. Проведен исторический экскурс этапов становления и развития кафедры, очерчена ее деятельность в период заведования кафедрой профессоров М.М. Губергрица, А.М. Зюкова, Б.Я. Падалки, А.С. Сокол, Ж.И. Возиановой.

UDC:378.661(477-25):616.9:061.25

A. Shkurba

**ON THE 85th ANNIVERSARY
OF THE DEPARTMENT OF INFECTIOUS
DISEASES NATIONAL O. BOGOMOLET'S
MEDICAL UNIVERSITY**

The paper sets out details of the birth of infectology as a science at the medical faculty of Kiev University, culminating in the formation of an independent department of infectious diseases at the Kiev Medical Institute 85 years ago. A historical review of stages of formation and development department, outlines its activities in the area in the period of the Chair Professor M.M. Gubergrits, A.M. Zyukov, B.J. Padalka, A.S. Sokol, and Z.I. Voizanova.

**10 листопада 2010 року у м. Києві відбулась науково-практична конференція,
присвячена 85-річчю кафедри інфекційних хвороб НМУ імені О.О. Богомольця
"Сучасність та інфекції".**

Тематикою конференції були вірусні гепатити А, В, С та інші (епідеміологія та профілактика вірусних гепатитів, етіологія та діагностика вірусних гепатитів, клініка та лікування вірусних гепатитів (гострих та хронічних)), грип, інші ГРВІ та їх ускладнення, проблеми вакцинації, невідкладні стани в інфектології, гельмінтози. Наукова програма включала лекції, доповіді, майстер-класи провідних вчених.

Усього було зареєстровано 650 учасників.

АНОНС

Наступний номер журналу "Сучасні інфекції" буде присвячено лікуванню інфекційних хвороб.